

ПОНЯТТЯ ПОБУТУ: СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА

Шаповалова Л.О. (м. Запоріжжя)

У статті розглядається актуальність дослідження проблеми побуту в умовах нових соціокультурних реалій; дається аналіз сутності побуту як складного цілісного явища, однієї зі сфер повсякденного суспільного життя; визначається специфіка структури побуту як системи умов, засобів, способів та форм

Ключові слова: *побут, повсякденність, сфери людського буття, предметно-речова реальність, матеріальні та духовні потреби, структура*

Вступ

Актуальність теми дослідження обумовлена складними трансформаційними процесами, які відбуваються в сучасному українському суспільстві і стосуються усіх сфер його життєдіяльності: економічної, політичної, соціальної, духовної. На тлі соціальних перетворень, які крім цього зазнали і глобалізаційних впливів, суттєво змінилося повсякденне життя людей, яке безпосередньо пов'язане із сферою побуту. У зв'язку з впливом нових соціокультурних реалій в умовах постмодерну проблема побуту визнається однією з найважливіших у сучасному суспільстві та культурі. Аналіз наукових досліджень проблеми побуту свідчить про те, що певні аспекти соціально-філософського аналізу побуту віднайшли своє відображення у роботах як вітчизняних, так і західних дослідників. Слід відзначити, що проблеми побуту цікавили мислителів з давніх часів. Вони розглядалися в працях філософів античності (Платон, Арістотель), Нового часу (Ж.-Ж.Руссо, Т.Мор, Сен-Сімон, Ф.Фур'є, Р.Оуен), представників марксизму (К.Маркс, Ф.Енгельс, В.Ленін). Ретроспективний аналіз побуту здійснювали Є. Зуйкова, В. Мазур, Н. Фролова та інші. А. Хашимов, М. Абдулаєв, І. Суханов приділяли увагу традиціям, звичаям та обрядам як важливим формам побуту. Соціологічні дослідження тенденцій розвитку побуту проводили Є. Кабо, О. Бірюков, С. Струмилін та інші. У роботах А. Харчева, Г. Зборовського, Л. Сохань, Л. Гордона та інших вчених розглядалася проблема вільного часу у контексті побутового, повсякденного життя особистості. У сучасній українській соціально-філософській думці окремі аспекти побуту продовжують розробляти такі вчені, як П. Гнатенко, Н. Гончарова, Л. Верецька, О. Надибська та інші. Серед вітчизняних науковців особливо слід відзначити А. Кавалерова, у роботах якого аналізуються основні форми, соціальні функції, роль та місце побуту в житті суспільства, і який, по суті, є засновником одеської філософської школи дослідження побуту на базі Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського, у якому виконувалися дисертаційні дослідження О. Петінової, С. Лазюка, Г. Мітрошиної. Проте, на нашу думку, передчасно вважати проблему побуту вичерпаною, ще багато її аспектів не отримали належного розгляду, зокрема побут сьогодення, оскільки переважна більшість досліджень побуту пов'язана з минулим. Це передусім потребує поглиблення соціально-філософського аналізу побуту як

соціокультурного феномена.

Метою статті є розгляд сутності та структури побуту як соціокультурного феномена.

Обговорення проблеми

Слово «побут» увійшло до літературної мови з народної і тривалий час вважалося просторіччям, було пов'язано із словами «пожитки», «майно», «скарб», але поступово набувало абстрактних значень. Етимологічний склад цього слова очевидний: «по-бут», «бут-и», «бут-тя» (можна порівняти з польським *byt* – буття, стан, перебування, з французьким *existence* – існування). Побут і буття як загальна характеристика чи реальність існування людини дуже близькі, бо онтологічно вкорінені в тому, що має назву „дім” або загальний устрій традиційного усталеного перебування у просторі, який пов'язують з ойкуменою, екологічними ознаками, ойкосом, існуванням людини як істоти, яка задовольняє свої потреби – матеріальні і духовні [8, с. 7]. Сучасні словники дають такі тлумачення побуту: життєвий уклад, повсякденне життя (словник Ожегова) [9]; 1. загальний уклад життя; сукупність звичаїв, властивих якому-небудь народові, певній соціальній групі і т. ін. // повсякденне життя. входити в побут. 2. діал. проживання [2, с. 805];

- сфера повсякденної життєдіяльності людей, яка орієнтована на задоволення матеріальних потреб і освоєння духовних благ, на спілкування, відпочинок й розваги, складається під впливом матеріального виробництва, суспільних відносин, рівня культури, етнонаціональних особливостей соціальних спільностей людей [1];

- сфера позавиробничого соціального життя, що включає як задоволення матеріальних потреб людей у їжі, одязі, житлі, лікуванні та підтриманні здоров'я, так і засвоєння людиною духовних благ, культури, спілкування, відпочинок, розваги [10, с. 75]. У цілому, виокремлюють широке і вузьке тлумачення побуту. У широкому розумінні, побут означає уклад повсякденного життя. Взаємозв'язок між поняттями «побут» і «повсякденність» є доволі неоднозначним. З одного боку, вони сприймаються як синонімічні поняття єдиного категоріального ряду: «повсякденність», «буденність», «побут», «побутове життя» (сюди ж додають «життєвий світ», «спосіб (стиль) життя». Історичні дослідження повсякденності – побуту і ментальності людей різних епох – пов'язані з діяльністю представників французької «Школи анналів», з циклом праць А. Гуревича, О. Лосева, Л. Баткіна, М. Бахтіна, Ю. Лотмана та інших. «Зрозуміти історично конкретну людину, усвідомити внутрішні емоційно-психічні стимули її поведінки неможливо поза аналізом обставин, які щільно й непомітно оточують її, тобто, передовсім, поза традиціями повсякденного існування й певним чином організованого життєвого середовища» [3, с.75]. У процесі комплексних досліджень викристалізувався самий зміст поняття «повсякденність». Воно охоплює сферу безпосереднього споживання, задоволення матеріальних і духовних потреб, пов'язані з цим звичаї, ритуали, форми поведінки, уявлення, навички

свідомості. Зміст поняття «побут» є, так би мовити, більш конкретним, у вузькому розумінні – це «життя речей», що постійно супроводжують людину (а саме способи їх повсякденного використання), це «ритуал щоденної поведінки», уклад життя, який диктує той чи інший розклад дня, характер праці й відпочинку. Легко помічаючи особливості чужого побуту, що «кидаються в очі», свій власний побут люди вважають просто життям, природною нормою повсякденності. Існують певні відмінності у поглядах на побут з боку вітчизняних і західних дослідників. Вітчизняні автори здебільшого розглядають побут як одну з галузей повсякденного суспільного життя, яка характеризується «сукупністю детермінованих способів виробництва, рівнем культури та способом життя даного народу, засобів, умов, способів та форм задоволення матеріальних та духовних особистих потреб, що історично змінюються та спрямовані на відновлення та розвиток фізичних та духовних сил людини» [4, с. 4]. У поглядах західних дослідників побут – це система практичних знань, що включає в себе знання норм поведінки та порядку дій у тій чи іншій ситуації для досягнення тієї чи іншої мети, які є загальноприйнятими у культурі певного суспільства. Побут – це сфера, яка оточує повсякденне життя людини. Можна уявити собі людину поза сферою матеріального виробництва, політичного життя чи духовних інтересів, проте важко уявити її поза побутом, бо це означає стверджувати, ніби людина може існувати поза межами культури. Діяльність у сфері побуту невіддільна від діяльності виробничої або духовної. Так, матеріальне виробництво спрямоване на потреби передусім біологічного існування (виживання) людини, а духовна діяльність забезпечує вироблення та постійне поновлення тих чи інших духовних (морально-етичних, естетичних) цінностей. Проте, у будь-якому суспільстві, незважаючи на його історико-соціальні характеристики, наслідки матеріального виробництва чи духовної діяльності (так звані артефакти) знаходили своє застосування передусім у побуті, для чого, до речі, здебільшого й виготовлялися чи створювалися [5, с. 17]. Незалежно від рівня розвитку тієї чи іншої спільноти, простежується певна стратифікація, котра знаходить своє відбиття і на рівні побуту. Адже повсюдно побут так званих “вищих” верств суспільства навіть за найсприятливіших соціальних умов щодо їхньої конвергенції (стирання відмінностей) носив і носить свої прикметні риси, і передусім це стосувалося матеріальної сторони повсякденного буття. Побут взаємопов’язаний із багатьма суспільними явищами, тому його проблеми необхідно розглядати і вирішувати в загальному контексті досліджень розвитку всього суспільного життя, в ролі фактора в історії, питань держави, специфіки демократичних перетворень суспільства, його структури тощо. Це дає можливість визначити місце та роль побуту у всій системі суспільних явищ, розкрити механізми їх взаємодій. Посідаючи серед суспільних явищ певне, відносно самостійне місце і водночас перебуваючи під їх впливом, побут, в свою чергу, впливає на розвиток економіки, політики, культури, сім’ї та інших сфер суспільного життя. Побут як цілісне та складне явище можна розглядати в декількох

Поняття побуту: сутність та структура

аспектах, тісно пов'язаних між собою. Один з них включає проблеми побуту як соціального явища, яке притаманне будь-якому суспільству. Іншим аспектом аналізу побуту і побутових відносин є дослідження процесу становлення, формування й розвитку побуту під час переламних періодів, закономірностей його становлення [6, с. 9]. Побут представлений сукупністю умов, засобів, способів і форм задоволення матеріальних і духовних потреб особистостей в процесі їх спільної діяльності, спілкування, різних форм взаємодії [7]. Він характеризується певним рівнем розвитку, який має історичні, національні й соціально-класові особливості. На відміну від великих соціальних спільнот (класів, націй) об'єднання людей у побуті невеликі за чисельністю, прості за структурою і мають невелику тривалість існування. Їх відносять до типу «малих соціальних груп», члени яких, переважно, перебувають в тісних міжособистісних контактах. У підтримці та єдності цих груп велика роль відводиться суб'єктивним факторам (спільним ціннісним орієнтаціям, волі та авторитету лідера). Теоретичне уявлення про суспільство як систему безпосередньо пов'язане з аналізом головних сфер і підсистем суспільного життя, взаємодія яких забезпечує цілісність суспільства, і навпаки – дисгармонія їх веде до суттєвих конфліктів і деформацій. Однією з таких сфер виступає побут. Історія людської життєдіяльності є історією пошуку гармонії сфер суспільного життя, органічної єдності людини і природи, людини і суспільства, людини і людини.

Побут – це сукупність умов, засобів, форм і способів задоволення матеріальних і духовних потреб членів суспільства, які історично змінюються, проявляються у певному укладі чи способі життя і залежать від рівня розвитку виробництва, суспільно-економічних відносин, загального стану культури даного народу. Розвиток виробництва – це передумова становлення і формування побуту людини. Побут – явище історичне. Не існує побуту, раз і назавжди установленого для всіх народів та класів суспільства. Породжений об'єктивними соціально-економічними умовами і тісно пов'язаний з ними, побут – не застигле явище, а динамічна система, в якій постійно відбувається взаємодія старих, нових і змішаних форм. В цьому процесі трансформуються звичаї, традиції та обряди, а інновації поступово перетворюються у традиції. Таким чином забезпечується живий зв'язок історії, передаються культурні надбання від покоління до покоління, без яких не може існувати жоден народ. Істотна частина проблем сучасності має глобальний характер і торкається як природних, так і побутових змін, які відбуваються у всіх сферах буття людини. У даний момент, ставши володарем науки і техніки, людина небезпечна для самої себе. На жаль, в наш час, незважаючи на високі досягнення цивілізації і культури, у розвитку людства спостерігається тенденція до створення все більш витончених форм небезпеки для життя. Саме тому наукове дослідження актуальних проблем побуту на сучасному етапі здійснюється в різних напрямках через розкриття закономірностей та тенденцій його розвитку на протязі всієї історії людства, вивчення місця в системі соціальних явищ, впливу на відносини «індивід-

суспільство». Побут – це соціальне явище, присутнє у будь-якому суспільстві, і увага до його ролі, соціальних функцій проявляється в аналізі закономірностей суспільного розвитку, зміни соціальних структур. Побут – це специфічна сфера людського буття, в якій особистість задовольняє свої матеріальні і духовні потреби, адже, проникаючи і в виробничу, і в політичну, і в культурну сфери буття людини, він виступає тим підґрунтям, на якому безпосередньо базуються соціально-культурні цінності, з якого особистість бере свої життєві сили, забезпечує як фізичне, так і культурне існування [7, с. 8]. Серед елементів, які складають побут, перш за все виділяють умови (фактори) (обставини, за яких особистість задовольняє свої матеріальні і духовні потреби), зокрема, географічні, природні, історичні, культурні тощо. У сукупності вони являють сприятливе чи несприятливе соціальне середовище, в якому відбувається індивідуальне й суспільне життя народу. Зміни умов обумовлюються економічними й політичними перетвореннями, які, відрізняючись в різних соціальних системах, призводять до змін у побуті. Ідеологічні (символічні) фактори мали досить визначальне значення для організації побуту окремої соціальної спільноти протягом усього часу функціонування людського суспільства. Уже в родоплемінних суспільствах окреслюється значення побуту в організації повсякденного життя окремої людської спільноти (роду чи племені). І характерно, що окрім суто економічних (хоч і першочергових проблем) тут чималу роль починають відігравати саме соціокультурні фактори. Засоби – це те, за допомогою чого особистість задовольняє свої потреби. Під матеріальними і духовними засобами розуміються матеріальні та духовні блага (цінності), адже все, що створено людиною – створене з певною метою для того, щоб задовольнити якусь потребу. Способами виступають побутові відносини, які прямо чи опосередковано супроводжують задоволення потреб особистості. Побутові відносини – це усвідомлення у тій чи іншій мірі повноти й адекватності зв'язку між особистостями, опосередкованого речами і явищами побуту, що втілюють у своїй предметній формі матеріальні та духовні потреби. Якщо розглядати їх за об'єктом, то в основі перебувають матеріальні і духовні відносини, а за суб'єктом – відносини між малими соціальними групами, які існують у сфері побуту. Побут характеризується також двома видами споживання – індивідуальним і колективним. В індивідуальному перебувають не лише предмети особистого вжитку, але і вся так звана «мала побутова індустрія» – предмети господарського призначення, які використовуються, наприклад, сім'єю. У колективному – засоби суспільного обслуговування і найважливіші засоби поширення культури. Форми побуту мають безпосереднє відношення до внутрішньої організації і проявляються як суспільна, виробнича та домашня. У виробничій формі особистість задовольняє свої матеріальні і духовні потреби в умовах трудової діяльності на виробництві через упорядковані місця праці та відпочинку, організації вільного часу. Домашня форма побуту відіграє найважливішу роль за впливом на особистість і становленням її ціннісних орієнтацій, характеризується задоволенням матеріальних і

Поняття побуту: сутність та структура

духовних потреб особистості в сімейних умовах. Своєрідними формами побуту виступають елементи культури, зокрема, традиції, звичаї, обряди, смаки, мода, норми співжиття, відпочинок, релігійні переконання. Форми побуту настільки різноманітні і багаті проявами матеріальних і духовних потреб, що їх задоволення забезпечується сукупністю різних видів міжособистісної взаємодії, які лежать в основі побутових відносин. Такі форми побуту, як національні звичаї, традиції, обряди, народна творчість тощо, виступають як найбільш значущі за впливом на становлення ціннісних орієнтацій особистості. У них через побутові відносини здійснюється задоволення матеріальних і духовних потреб особистості, формуються ідеї, переконання, ідеали, цінності, що визначають поведінку особистості та стають її ціннісними орієнтаціями. Крім цього, виділяють різні типи побуту: суспільний, міський, селянський, сімейний, індивідуальний. Типологію побуту як типологію культури повсякденності плідно досліджували радянські дослідники. А. Гуревич визначив, що середньовіччя створило не тільки релігійно-філософський, а й речовий образ, свій тип повсякденності, побуту (клерикальний, рицарський, міський). О. Лосєв, досліджуючи культуру доби Відродження, аналізував такі побутові типи, як релігійний, куртуазний, астрологічний, авантюристський, міський. Дослідження побуту пов'язують його також з важливими поняттями ментальності, менталітету. У менталітеті українського народу найбільш важливими соціально-побутовими ціннісними орієнтаціями вважаються мовні ціннісні орієнтації, національні звичаї, традиції, обряди, сімейний уклад, національне харчування, комфортне житло, відпочинок та організація дозвілля. Швидке зростання світу речей, намагання змінити предметні комплекси навколо себе, поєднання речей в ансамблі, а також серійне мислення, зростання сфери послуг, розгортання індустрії туризму, рекреації, діяльності з надання послуг взагалі, яка не виробляє жодних матеріальних предметів, а лише опосередковує різні сфери людської діяльності, свідчить, що побут універсалізується, інтегрується і певною мірою перетворюється на комплекс, пов'язаний з культурними якостями, зокрема з мистецтвом [8, с. 12]. В умовах постмодерну побут розуміють як широкий комплекс образності, художнього образу і життя культури, або побутової реальності.

Висновки: проблема побуту є актуальною на сучасному етапі розвитку суспільства й культури і потребує подальшої розробки, особливо в умовах нових реалій, пов'язаних з ситуацією постмодерну; побут означає уклад повсякденного життя і у широкому значенні є синонімом повсякденності, у вузькому ж означає предметно-речову реальність; погляди на побут з боку вітчизняних і західних дослідників відрізняються з точки зору більшої уваги з боку західних вчених щодо його праксеологічного аспекту. Структура побуту включає умови (фактори), засоби, способи й форми побуту. Перспективи подальшого дослідження феномена побуту пов'язуємо з вивченням його соціокультурної детермінованості, а також з аналізом національної самобутності побуту в умовах сучасних глобалізаційних процесів.

Література

1. Быт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://voluntary.ru/dictionary/>
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 слів і словосполучень / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.
3. Гатальська С.М. Філософія культури: [підручник] / Стелла Миколаївна Гатальська. – К. : Либідь, 2005. – 328 с.
4. Кавалеров А. И. Обыденное сознание в национальных отношениях / А. И. Кавалеров // Перспективы. – 2001.
5. Лазюк С. С. Сімейний побут в етносоціальному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / С. С. Лазюк. – О., 2006. – 23 с.
6. Мітрошенко Г. А. Соціальний конфлікт у побуті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Г. А. Мітрошенко. – О., 2007. – 19 с.
7. Петінова О. Б. Соціально-побутове в ціннісних орієнтаціях особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / О. Б. Петінова. – О., 2004. – 20 с.
8. Полушина-Брояко Е. І. Становлення інституцій побутової культури в контексті постмодерних культурних практик: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології: спец. 26.00.01 «Теорія й історія культури» / Е. І. Полушина-Брояко. – К., 2009. – 21 с.
9. Словарь Ожегова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovarik.kiev.ua/ojegov/b/77091.html>
10. Философский энциклопедический словарь [редкол.: С.С. Аверинцев, Э. А. Араб-оглы, Л. Ф. Ильичев и др.]. – 2- изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.

Шаповалова Л.А. Понятие быта: сущность и структура.

В статье рассматривается актуальность исследования проблемы быта в условиях новых социокультурных реалий; дается анализ сущности быта как сложного целостного явления, одной из сфер повседневной общественной жизни; определяется специфика структуры быта как системы условий, способов и форм.

Ключевые слова: *быт, повседневность, сферы человеческого бытия, предметно-материальная реальность, материальные и духовные потребности, структура*

Shapovalova L.A. “Way of life” concept: essence and structure.

The article discusses the relevance of research problems of the mode of life in a new socio-cultural realities, an analysis of the complex nature of the mode of life as a difficult holistic phenomenon, as a one of the areas of everyday social life; is determined by the specific and the structure of the mode of life as a system of conditions, means, methods and forms.

Key words: *a life, daily occurrence, spheres of human life, a subjective-material reality, material and spiritual needs, structure*